

Uz 50. obljetnicu sudskog procesa A. Stepincu

Radovi znanstvenog skupa u povodu 50. obljetnice sudskog procesa
Alojziju Stepincu, Zagreb – Lepoglava, 11.–12. X. 1996.
(II. dio)

UDK: 282.281.9(497.5):261.8
Izvorni znanstveni članak

ALOJZIJE STEPINAC I PRAVOSLAVLJE

Juraj KOLARIĆ, Zagreb

Termin koji se često čuo u prežalosnom procesu protiv zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca 1946. g. bio je »prekrštavanje« Srba i Židova. Međutim, pojam »prekrštavanje« izrečen od glavnog tužitelja Jakova Blaževića i svih tužitelja nadbiskupa zagrebačkog, Alojzija Stepinca, ne postoji ni kao teološki, ni kao pragmatički pojam u povijesti Katoličke Crkve. On je u jednom povijesnom trenutku postao izmišljotina, koja je postala predmetom mnogih spisa, pseudoznanstvenih rasprava, knjiga i službenih priopćenja o slučaju A. Stepinca.

Odredbe crkvenoga zakonika »CODEX IURIS CANONICI« iz 1918. g. (Can. 732, § 2) jasno i nedvosmisleno određuju: »Sakramenti krštenja, potvrde i reda, koji utiskuju karakter, ne smiju se ponavljati« (§ 1), a »ako postoji razumna sumnja da nisu uistinu ili valjano podijeljeni, ponavljati se mogu uvjetno »sub conditione« (§ 2). Katolička Crkva oduvijek je priznavala krštenje podijeljeno u Pravoslavnoj Crkvi pa zbog toga nije moglo biti nika-kvoga »prekrštavanja«. Radilo se, naime, o tzv. »vjerskim prijelazima« ili o propisima za primanje u Katoličku Crkvu od nje otpalih ili onih koji iz neke druge kršćanske zajednice prelaze u Katoličku Crkvu. Pristup u Katoličku Crkvu i »vjerski prijelaz« može se dopustiti samo onim osobama za koje postoji osvjedčenje da to čine ili žele učiniti iskreno, slobodno i s uvjerenjem o istinitosti katoličke vjere. Zbog toga, na području vjerskog opredjeljenja trebaju biti isključeni svi nečasni motivi. Alojzije Stepinac je neprestano naglašavao da se u pitanjima »vjerskih prijelaza« mora postupati po načelima Katoličke Crkve te da se moraju odbiti svi oni, koji bi u Crkvu htjeli ući bez pravih i iskrenih motiva. Stoga su bile odbijane molbe nekih prijelaznika, o čemu postoji dokumentacija. Međutim, situacija na terenu – svojevrijednost lokalnih vlasti, prisiljavanje na vjerske prijelaze i prijete-tnje smrću – bila je razlogom da su se obavljali i vjerski prijelazi »iz nužde«, kako bi se spasili nevini ljudski životi. Tako su neki katolički svećenici bili osuđivani zato što su »prekrštavali« pravoslavne Srbe, odnosno zato što su »vjerske prijelaznike« primili u Ka-toličku Crkvu, ali i zato što ih nisu »prekrštavali« i tako ih izložili smrtnoj opasnosti.

Kao primjer za mnoge monstruozne optužbe napisane i izrečene o tzv. »prekrštavanju« neka posluži knjiga Sime Simića, *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*.

Pisac u prvom poglavlju, pod naslovom *Pripremanje između dva rata. Obnova starih planova Vatikana*, piše sljedeće: »Prekrštavanje Srba za srpski narod ima prvenstveno nacionalni smisao i politički značaj. Tokom istorije prekrštavanje se pokazalo najuspješnijim vidom duhovne preorijentacije i nacionalne asimilacije, uopšte procesom denacionalizacije Srba«. On dalje piše, analizirajući povijest Srbije, da u vrijeme kad Srbi nisu imali državu »dejavuje jedan istoriski fenomen«, a to je SPC (Srpska pravoslavna Crkva) koja »upravlja sudbinom naroda«, postaje »oslonac i čuvar nacionalnog i religijskog života«, ona je izvor »državnih ideja i tvorevina«. Tako autor pravoslavlje pretvara u »svetosavlje« koje predstavlja najbolju sintezu prijestolja i oltara, države i Crkve. Zbog ove »istoriske funkcije« posve je naravno, tvrdi dalje, da je SPC morala doći u sukob s rimokatoličkom Crkvom i »njenom ekspanzijom«, tim više, jer je »rimokatolička Crkva u suštini misionarska i u tom njenom misionarstvu (ratobornom i osvajačkom), leži poreklo verske netrpeljivosti i mržnje«. U smislu svoje ekspanzionističke politike »rimokatolička crkva je postavila dva načela«. Prvo načelo glasi: »Extra romanum ecclesiam non est salus!« (»Izvan rimske crkve nema spasenja!«). Drugo načelo glasi: »Graeca fides – nulla fides!« (»Grčka vera – nije vera!«, u smislu da pravoslavna vera nije vera, nije hrišćanska vera).«¹

Ako se prihvate ove premise, koje su posve krivo shvaćene i protumačene, onda su zaključci uvijek i svugdje negativni, a postupci Katoličke Crkve prema pravoslavlju »ratoborni i osvajački« kako to autor tvrdi. U historiografiji je teško naći bolji primjer grubog falsifikata nego što je ovaj. Sintagma »Extra romanam ecclesiam non est salus« nikada nije postojala u katoličkoj literaturi. Postoji, naime, izreka: »Extra ecclesia nulla salus«, i ona znači: »Izvan Crkve nema spasenja«. Ovo dogmatsko načelo nastalo je u vrijeme jedinstva istočne i zapadne Crkve i isto se tako odnosi na Pravoslavnu kao i na Katoličku Crkvu, ukoliko se jedna i druga smatraju Kristovom Crkvom. Pridjev »romanam« koji autor svojevrijedno ubacuje u sintagmu posve je proizvoljan i daje joj takav smisao koji ona u svojoj izvornosti nema, a ovako primijenjen postaje falsifikat. Još je jače izražena autorova anti-katolička tendencija u tumačenju druge sintagme, kada u izreci »Graeca fides – nulla fides« imenicu »fides« prevodi kao »Pravoslavna vera nije hrišćanska vera«, a dobro je poznato da u toj sintagmi »fides« znači povjerenje, zadana riječ i zapravo znači da Grcima u trgovini ne treba vjerovati! Dakako da je ta izreka, zbog poznatih povijesnih iskustava s bizantinizmom, poprimila metaforička značenja.

Navedeni autor, da bi dokazao svoju tezu o »prekrštavanju« Srba i krivnji nadbiskupa Alojzija Stepinca, ne donosi ni jedan dokument ili izjavu A. Stepinca, već samo poznatu Okružnicu br. 4104/41 u vezi osoba koje žele prijeći u Katoličku Crkvu i koju je potpisala Nadbiskupska kancelarija, a objelodanjena je u Katoličkom listu.²

¹ Sima SIMIĆ, *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata* (Titograd, 1958.) 1–2.

² S. SIMIĆ, *nav. dj.* 48–49; Katolički list 19 (15. svibnja 1941.) 230–231.

I. Interkonfesionalna načela A. Stepinca

Da bi se odnos nadbiskupa Stepinca prema pravoslavicima mogao shvatiti mora se promatrati u kontekstu njegova poimanja slobode vjere, dostojanstva ljudske osobe i nepovredivosti prava i slobode svakog pojedinca. Možda taj njegov odnos najbolje oslikavaju riječi izgovorene u glasovitoj propovijedi u zagrebačkoj katedrali na blagdan sv. Petra, 29. lipnja 1942., kada je rekao: »*da su svi ljudi djeca Božja, da su braća u Kristu, otkupljeni njegovom dragocjenom krvlju, da su svi pozvani, da u milosti Duha Svetoga sačinjavaju jednu veliku Božju obitelj, koju narodne i državne granice ne moraju i ne smiju razdirati*«. ³ Začuđujućom otvorenošću i smjelošću nadbiskup se gotovo »okomio« na neke postupke tadašnje hrvatske vlasti, o čemu svjedoči sljedeća rečenica, koju je parafrazirao iz govora Montalemberta na sjednici francuske komore iz 1849. g., a koja se odnosi na papinstvo kao na veliku moralnu snagu: »*Na to neka misle svi oni, koji se bez mnogo razmišljanja igraju s Božjim autoritetom. Mogu imati sve vojske svijeta na raspolaganje, mogu imati sva materijalna sredstva, mogu imati svu štampu, sve krugovale i slikokaze! Jedno ne mogu imati! A to je gospodstvo nad srcima, nad dušama, jer je ono pridržano Bogu.*« ⁴

A. Stepinac je očitovao djelotvornu ljubav prema bližnjemu u vrijeme kada je njemačka tajna služba (Gestapo) u Zagrebu progonila Židove i kada je zauzimanje za sve progone za zagrebačkog nadbiskupa moglo imati dalekosežne negativne posljedice. U političkom, nacionalnom i vjerskom kontekstu zauzimanje za progone i obespravljene zahtijevalo je ne samo hrabrost već i veliku razboritost.

Nakon osnivanja Nezavisne Države Hrvatske državna je vlast poduzela represivne mjere protiv pravoslavaca, slične onima protiv Židova. Pravoslavce se htjelo prisiliti da se presele u Srbiju ili da pristupe Katoličkoj Crkvi i tako postanu lojalnim građanima Hrvatske. ⁵ Ovi postupci imali su politički značaj. Bila je to reakcija na velike nepravde i političke progone koje su Hrvati imali podnositi u Kraljevini Jugoslaviji. Zbog takvog odnosa hrvatskih državnih vlasti prema Srbima, koji su inače načelno odbijali pravo hrvatskog naroda na svoju vlastitu nacionalnu državu, razvio se pokret prijelaza pravoslavaca na katoličanstvo. U želji da se osiguraju od protjerivanja u Srbiju i da se pokažu lojalnim građanima Hrvatske oni su se javljali, pojedinačno i u skupinama, i zahtijevali da budu primljeni u Katoličku Crkvu. Neki od njih bili su prije katolici, ali su zadnjih 20 godina zbog velikosrpske i svetosavske prozelitističke politike prešli na pravoslavlje ili na starokatolicizam. ⁶

³ Vidi *Okružnice Nadb. Duhovnog Stola od god. 1940. do god. 1946.*: Nadbiskupski arhiv Zagreb. Govor A. Stepinca u katedrali na blagdan sv. Petra apostola u Zagrebu, 29. VI. 1942., str. 2.

⁴ Nav. mj.

⁵ Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije XXXII. – Br. 4. (6. XI. 1945.) 17–18; Br. 5 (19. XI. 1945.) 25–28; Br. 6 (3. XII. 1945.) 33–36; Br. 8 (31. XII. 1945.) 49–53; XXXIII, Br. 1 (15. I. 1946.) 1–6; Br. 2–3 (4. II. 1946.) 15–19; Br. 4 (20. II. 1946.) 25–28. Pod naslovom *Dokumenti nedavne prošlosti*, nepotpisani člankopisac donosi, u 7 nastavaka, najznačajnije dokumente o odnosu katoličkih biskupa Hrvatske i nadbiskupa A. Stepinca prema progonima Židova, Cigana i pravoslavaca, kao i o prelaznicima na katolicizam. Vidi *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije XXXII*, Br. 5 (1945.) 25–28.

⁶ Tako u mjestu Ratkovicu u župi Nova Kapela 67 pravoslavnih obitelji traži 4. II. 1942. prijelaz u Katoličku

Navodimo nekoliko dokumenata iz kojih je razvidno kako se Alojzije Stepinac odnosio prema pravoslavcima:

1) Treba istaknuti da A. Stepinac nije nikome, tko je s pravom nakanom želio pristupiti u Katoličku Crkvu, sprječavao prijelaz, ali nikoga na to nije ni prisiljavao. On se držao odredaba Crkvenog zakonika o tom pitanju. Tako je *15. svibnja 1941.* objelodanio okružnicu u kojoj je iznio stajalište Katoličke Crkve o pitanju vjerskog prijelaza.⁷ Od svećenika se zahtijevalo da strogo postupaju po načelima Katoličke Crkve i da odlučno odbijaju one koji bi u Crkvu htjeli ući zbog drugih, a ne vjerskih razloga. To pokazuje da Katolička Crkva u Hrvatskoj nije htjela postati oruđe u rukama vlasti za provođenje represivne politike prema hrvatskim pravoslavcima. Crkveni propisi, izloženi u okružnici, poštuju slobodnu volju prijelaznika, traže od njega iskrenost i uvjerenje o istinitosti katoličke vjere.

Vjera je isključivo unutrašnja stvar svakog pojedinca i isključuje sve nevjerske razloge. Zbog toga treba prijelaznike temeljito poučiti u katoličkim vjerskim istinama i od njih zahtijevati da već za vrijeme pouke praktično žive prema načelima Katoličke Crkve, što uključuje pohađanje službe Božje, slušanje Božje riječi, održavanje posta i nemrsa te druge katoličke obveze. Okružnica daje upute i za osobe različite vjere koje žive zajedno u braku koji nije valjano sklopljen.

Prema katolicima povratnicima u katoličanstvo, koji su zadnjih godina pod izravnim ili neizravnim pritiskom vlasti, zbog unapređenja ili drugih osobnih probitaka otpali od Katoličke Crkve, okružnica upućuje na drukčiji postupak. Ako se za njih utvrdi da su za vrijeme otpada podržavali veze s Katoličkom Crkvom i djecu odgajali u katoličkom duhu, valja učiniti sve što je moguće da se vrate u Katoličku Crkvu⁸. Ovakav ublaženi postupak je razumljiv, jer su katolici u Kraljevini Jugoslaviji otpali od katoličanstva zbog političkih razloga kako bi zaštitili svoj položaj u državnoj službi. Od zaručnice katoličke vjere tražilo se da napusti Katoličku Crkvu i da prijeđe na pravoslavlje. Takvoj praksi tadašnje su vlasti išle na ruku.

2) U novoj Okružnici od *5. VIII. 1941.* A. Stepinac ponovno naglašava potrebu da se prijelaznici savjesno i temeljito poučavaju u vjerskim istinama Katoličke Crkve: »U pitanju vjerskog prijelaza moramo vrlo savjesno postupati, kako je više puta dušobrižnom svećenstvu javljeno. Nikoga se ne smije siliti da prijeđe u katoličku Crkvu, ali nikoga se ne smije ni odbiti, ako iskreno i s pravim uvjerenjem želi stupiti u njezino krilo. Da ti prijelaznici mogu steći takvo uvjerenje, treba im temeljito tumačiti istine sv. vjere. Upozoruje se svećenstvo, da ne bi to poučavanje uzelo na laku ruku, jer ćemo pred Bogom teško odgovarati, ako prelaznici našom krivnjom ne upoznaju našu sv. vjeru i ne nađu svoje duhovno

Crkvu. Isto tako žitelji sela Bolomače i Busova (Požega i Požeški Brestovac) traže prijelaz 4. I. 1942. Vidi *Nadbiskupski arhiv Zagreb*, Regestrum 1942., Br. 25/942-91/942.

⁷ Okružnica br. 4104/1941.: *Katolički list* 92 (1941.) 230 i Prilog br. 23 s opširnim popratnim člankom dr. Stjepana Bakšića pod naslovom »Propisi za primanje u katoličku Crkvu«.

⁸ *Nav. mj.* Propis o postupku za primanje prelaznika objelodanjen je i u *Okružnici od 11. srpnja 1941.*, Br. 7726, »Okružnica o poučavanju vjerskih prelaznika«: *Okružnice Nadb. Duhovnog Stola od god. 1940. do god. 1946.* [dalje Okružnice 1940. – 1946.]

smirenje u katoličkoj Crkvi te promaše konačni cilj svojega zemaljskoga života, spas svojih duša».⁹

Molbe za prijelaz pravoslavnih u Katoličku Crkvu rješavao je Nadbiskupski Duhovni Stol u Zagrebu, na čelu s generalnim vikarima i pomoćnim biskupima *dr. Franjom Salis Seewisom* i *dr. Josipom Lachom*, koji su postupali po crkvenim propisima i često vraćali molbe na nadopunu ili ih odbijali.¹⁰

Vlada Nezavisne Države Hrvatske objelodanila je – prije navedene okružnice 30. VII. 1941. upute o vjerskim prijelazima koje su u nekim točkama ulazile u mjerodavnost crkvenih vlasti. Tako se u točki 1. određuje da »grkoi-stočni« (pravoslavci) ne prelaze na grko-katolički obred, osim u onim župama, koje su već osnovane i u njima ima grko-katolika. To se, međutim, protivilo odredbama Katoličke Crkve. U točki 3. se izriče stajalište vlade da se načelno ne izdaje potvrda o osobnoj čestitosti prijelaznika, koju je inače vlada tražila, grko-istočnim učiteljima, trgovcima, bogatim obrtnicima, seljacima i inteligenciji, te pravoslavnim svećenicima. Priopćujući kleru ovu vladinu okružnicu od 5. VIII. 1941., A. Stepinac zahtijeva od svojih svećenika da svakoj molbi moraju priložiti potvrdu o napuštanju grčko-istočne vjere i potvrdu o čestitosti podsjećajući na točku 4. svoje okružnice od 11. VII. 1941. o nužnosti poučavanja prijelaznika.

Svećenici Zagrebačke nadbiskupije strogo su se pridržavali ovih uputa i nikoga nisu silili na prijelaz. Ako su vlasti u nekim slučajevima vršile pritisak na pravoslavce da bi prešli u Katoličku Crkvu, svećenici su se tome odlučno protivili i uzimali u zaštitu pravoslavne vjernike. Pravoslavci koji su se prijavili za prijelaz bili su poučavani, a ako je svećenik kod prijelaznika opazio nedostatak prave nakane, o tome je izvješćivao svojega ordinarija. U takvim slučajevima prijelaz nije bio moguć. Prijelazi, međutim, nisu uvijek predstavljali sigurnost, jer su i prijelaznici bili progonjeni. A. Stepinac je upozoravao svećenike i na tu okolnost.

3) U nekim hrvatskim biskupijama dolazilo je do samovolje svećenika i redovnika u pitanjima vjerskih prijelaznika, kao i do represivnih mjera državnih vlasti. Zbog toga je A. Stepinac 19. X. 1941. objelodanio novu Okružnicu u kojoj naglašava načelo da se nikoga ne smije prisiljavati na prijelaz, ali ni odbiti, ako to čini s iskrenom nakanom i ako je dobro poučen o temeljima katoličke vjere. Nadalje, nadbiskup A. Stepinac priopćuje svećenstvu da je primio odgovor Sv. Stolice, da kod onih prijelaznika čiji se brak ne da ukrijepiti, zbog opravdanih razloga, takve treba primiti u Katoličku Crkvu, ali samo »pro foro civili«.¹¹

Unatoč jasnim uputama od strane crkvene vlasti, ipak su građanske vlasti postavljale misionare za pouku prijelaznika, npr. općinski povjerenici, ustaški dužnosnici i vjerski odsjek Državnog ravnateljstva za ponovu. Događalo se da su u nekim mjestima i sami pravoslavci

⁹ Okružnica, Br. 11530, 5. VIII. 1941.: *Katolički list*, 92 (1941) 367 sl.

¹⁰ Na sjednici od 20. II. 1942., br. 2021 razmatrana je molba za prijelaz Gvozdić Milke i Gvozdić Milke rod. Končalović i kćeri Dragice iz župe Sv. Petar Mrežnica–Dugaresa. Zatraženi su novi podaci o prijelaznicama, a na sjednici od 6. III. 1942., br. 2859 odlučeno je »da se Milka Gvozdić, r. Končalović, ne može primiti u Katoličku crkvu«. Vidi *Nadbiskupski arhiv Zagreb*, Regestrum 1942.

¹¹ Vidi *Suprema Congregazione del Santo Ufficio*, protoc. n. 230/41, 1. VIII. 1941.; Okružnica br. 17837, 19. X. 1941.: Okružnice 1940.–1946.

prisiljavali svećenike, prijeteci im čak i smrću, da im omoguće vjerski prijelaz. Zbog toga je A. Stepinac bio primoran premještati neke župnike.

4) *Konferencija Hrvatskog katoličkog episkopata*, održana u Zagrebu od 17. do 19. XI. 1941., zauzela je gledište prema nepravilnostima učinjenima u svezi vjerskih prijelaza. Prema izvješću s konferencije, koje je Apostolskoj Stolici 1. XII. iste godine poslao nadbiskup Alojzije Stepinac, proizlazi da zbog prometnih poteškoća na konferenciji nisu mogli biti nazočni svi hrvatski biskupi.¹² Bilo ih je samo sedam: zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac te biskupi: đakovački, dr. Antun Akšamović; splitski, dr. Kvirin K. Bonefačić; hvarski, Miho Pušić; senjsko-modruški, dr. Viktor Burić; krčki, dr. Josip Srebrnić i križevački apostolski administrator, dr. Janko Šimrak. Kao gost, konferenciji je bio nazočan beogradski nadbiskup, dr. Josip Ujčić, a prvome dijelu i papinski izaslanik, opat Ramiro Marcone.

Biskupi su raspravljali o problemu prijelaza pravoslavaca u Katoličku Crkvu i o nepravilnostima počinjenima od nekih vladinih dužnosnika. Preko svojeg predstavnika, nadbiskupa A. Stepinca, biskupi su poglavniku dr. Anti Paveliću uputili *memorandum* u kojemu izlažu stajalište Katoličke Crkve o tom osjetljivom pitanju.¹³ Memorandum ponajprije ističe da pitanje prijelaza grko-istočnjaka na katoličku vjeru pripada isključivo, po božanskom pravu i kanonskim odredbama, mjerodavnosti Katoličke Crkve. Prema tome, nitko nema pravo postavljati misionare za obavljanje prijelaza na katoličku vjeru, osim Katoličke crkve. Svaki misionar mora od mjesnog ordinarija dobiti misiju i ovlaštenje za taj rad, a nedopuštene su misije svjetovne vlasti. Svaki misionar mora u svojem duhovnom djelovanju biti ovisan samo o mjesnom ordinariju ili izravno ili neizravno preko mjesnog župnika. Zbog toga biskupi ne mogu priznati valjanima one prijelaze koje su obavile svjetovne vlasti. Isto tako, svjetovna vlast ne može »poništavati« one prijelaze koji su provedeni prema crkvenim propisima.

Biskupi nadalje priopćuju da su izabrali *odbor trojice* biskupa: A. Stepinca, V. Burića i J. Šimraka, koji će rješavati sva pitanja u svezi prijelaza grko-istočnjaka na katoličku vjeru. U pitanju građanskih odredaba o prijelazima odbor će djelovati u dogovoru s ministarstvom pravosuđa i bogoštovlja.

Osim odbora trojice, biskupi su osnovali *Izvršni radni odbor* od pet osoba a to su bili: dr. Franjo Herman, profesor prava na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, dr. Augustin Juretić, konzultor Hrvatskih biskupskih konferencija, dr. Janko Kalaj, profesor i katehet, Nikola Borić, ravnatelj Nadbiskupske kancelarije i dr. Krunoslav Draganović, profesor povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Oni su pod nadzorom biskupa trebali rješavati sve sporove oko prijelaza na katoličku vjeru.

Biskupi ističu da se u Katoličku Crkvu mogu primati samo oni koji bez ikakve prisile, potpuno slobodnom voljom i iz unutarnjeg uvjerenja prelaze u Katoličku Crkvu.

---

¹² *Protoc.* br. 267/BK, 1. XII. 1941. Vidi Okružnice 1940.–1946., Predsjedništvo Biskupskih konferencija u Zagrebu, B.K. 235/41.

¹³ *Protoc.* br. 267/BK, 20. XI. 1941.

Što se tiče obreda prijelaznika, biskupi potpuno usvajaju odredbe Sv. kongregacije za istočnu Crkvu kojima se štiti istočni obred.¹⁴ Nadalje, biskupi naglašavaju da se za pravilan prijelaz među grčko-istočnima mora stvoriti duhovni temelj, što uključuje da im se zajamče sva građanska prava, a osobito osobna sloboda i pravo vlasništva. Biskupi traže da se najstrože zabrani svaki protuzakoniti postupak protiv osobne slobode i svojine grčko-istočnjaka, a kazne nad njima smiju se izricati samo nakon provedenog sudbenog postupka. Treba kazniti svaki privatni pothvat rušenja grčko-istočnih crkava i kapela i otuđivanje njihove imovine.

U drugom dijelu memoranduma biskupi nabrajaju niz slučajeva u kojima se teško grijeshilo protiv života i imovine pravoslavaca u Hrvatskoj. Ističu da su zaključci koje su donijeli vođeni velikom ljubavlju i brigom za hrvatski narod, za Nezavisnu Državu Hrvatsku i za katoličku vjeru, koja je vjera većine hrvatskoga naroda. Za pogreške učinjene prigodom prijelaza grčko-istočnjaka biskupi ne krive vladu nove države niti te pogreške žele prikazati kao sustav, već ih smatraju činima neodgovornih pojedinaca koji nisu svijesni velike odgovornosti i posljedica. Pogreške ne iznose zbog optuživanja, već s nakanom da se ubuduće spriječe takvi neodgovorni postupci. Zatim se navodi izvješće četvorice hrvatskih biskupa: banjalučkog, o. Josipa Garića; mostarsko-trebinjskog, o. Alojzija Mišića; vrhbosanskog, dr. Ivana Ev. Šarića i kotorskog, Pavla Butorca, koji govore o nepravilnostima učinjenima prigodom prijelaza pravoslavaca na katoličku vjeru.

U trećem dijelu navode se razlozi koji su doveli do nepravilnosti prigodom vjerskih prijelaza. Glavnim razlogom biskupi smatraju činjenicu da prijelazi nisu bili povjereni crkvenoj vlasti i da su ih vodili oni koji nisu vodili računa o prošlosti, predaji i osjećajima pravoslavaca. Pravoslavlje je oblikovalo čovjeka kroz stoljeća i zbog toga se on ne može promijeniti preko noći. Biskupi zatim navode tzv. »obraćenja« tijekom povijesti koja su se, zbog toga što su bila površna i bez temelja, okrenula protiv katoličanstva (Latinsko Carstvo u Carigradu, Poljska, Španjolska). Prisilan i samo vanjski način obraćenja je uvijek u sebi nosio mržnju koja je, pritajena, kasnije buknila požarom strasti. Privid gradi kuće na pijesku koje će nadošla oluja i bura pretvoriti u ruševine.

Na završetku memoranduma biskupi zaključuju: »Nitko ne može poricati, da su se dogodila strašna nasilja i okrutnosti, jer ste Vi, poglavniče, sami javno osudili nasilja raznih nazovi-ustaša, što više dali ih i strijeljati zbog izvršenih zločina. Zaslužuje svako priznanje Vaša odlučnost, da u zemlji vlada pravda i red. Crkva mora sa stanovišta Evanđelja osuditi zločinstva i ispade neodgovornih elemenata i nezrelih mladića te zahtijevati puno poštivanja čovječje ličnosti bez obzira na dob, spol, vjeru, narodnost ili rasu, jer su svi ljudi djeca Božja i za sve je umro Krist, 'qui vult omnes homines salvos fieri – koji hoće da se svi ljudi spase'. Vjerujemo, poglavniče, da dijelite isto mišljenje s nama i da ćete učiniti, što je u Vašoj moći, da se obuzda nasilje pojedinaca i da u zemlji upravlja i vlada samo odgovorna vlast«.

O tim je zaključcima A. Stepinac obavijestio papu Pija XII. Odgovor je dobio 27. III. 1942. preko papinskog izaslanika, opata Ramira Marconea, iz Vatikanskog državnog tajništva.

¹⁴ *Sacra Congregazione pro Ecclesia orientali*, protoc. n. 216/36, 17. VII. 1941.

Državni tajnik, kardinal Alojzije Maglione, priopćuje da papa odobrava i hvali odlučnost i odvažnost, kojom je episkopat odbacio pravo civilne vlasti davati odredbe u stvarima vjerskih prijelaza i nastojanje da obraćenje mora biti plod unutarnjeg osvjedočenja, a ne vanjskog prisiljavanja. Nadalje se izriče nada da će biskupi budno paziti i posredovati da se to načelo održi i da se izbjegava sve što bi moglo spriječiti povratak pravoslavnih u Katoličku Crkvu bez pritiska na savjest.¹⁵

Zbog memoranduma (predstavke) nastalo je u vladinim krugovima veliko neraspoloženje prema zagrebačkom nadbiskupu, a vlada je zaključila da se nadbiskup uhititi. Ipak, to se nije dogodilo, ali je pod dojmom predstavke došlo do promjena na odgovornim mjestima ustaškoga pokreta.¹⁶

Memorandum upravljen poglavniku predstavlja »najvažniji dokument katoličkog episkopata o problemu vjerskih prijelaza«¹⁷. Tim dokumentom onemogućeno je samovoljno i nekanonsko miješanje građanskih i političkih vlasti u područje ljudske savjesti. Hrvatski biskupi su memorandumom pravodobno od sebe otklonili odgovornost za sve povrede savjesti koje su se zbivale prigodom vjerskih prijelaza. Svojim zahtjevima da se pravoslavcima u Hrvatskoj osiguraju osnovna ljudska prava, hrvatski je episkopat u jednom teškom povijesnom trenutku učinio korak preko kojega neće moći prijeći nepristrana povijest.

5) Državna je vlast, međutim, i nadalje vršila prisilne vjerske prijelaze. Zbog toga se Alojzije Stepinac obratio dušobrižnicima Zagrebačke nadbiskupije jednom *povjerljivom uputom* u kojoj je zakon ljubavi prema bližnjemu pobijedio nad zakonom prava. Taj dokument sadrži dojmovitu uputu: »Kada dođu k vama osobe židovske ili pravoslavne vjeroispovijesti, koje se nalaze u smrtnoj opasnosti, pa zažele konvertirati na katolicizam, primite ih, da spasite ljudske živote. Ne zahtjevacite od njih nikakvo specijalno vjersko znanje, jer pravoslavni su kršćani kao i mi, a židovska je vjera ona, iz koje kršćanstvo vuče svoje korijenje. Uloga je i zadaća kršćana u prvom redu spasiti ljude. Kada prođe ovo vrijeme ludila i divljaštva, ostat će u našoj Crkvi oni, koji budu konvertirali zbog uvjerenja, dok će se ostali, kada opasnost prođe, vratiti u svoju«.¹⁸

II. Nadbiskup Alojzije Stepinac zaštitnik pravoslavaca

Poznato je da je Alojzije Stepinac u svakoj osobi koja mu se obratila gledao čovjeka kojemu je potrebna pomoć ne gledajući pritom na njegovo vjersko ili nacionalno opredjeljenje. Zbog toga nije uživao naklonost vladajućih krugova, a njegova mnogobrojna zauzimanja i posredovanja kod vlasti nisu uvijek bila uspješna.¹⁹

Navodimo nekoliko osobnih intervencija nadbiskupa A. Stepinca i izjave svjedoka o nadbiskupovim posredovanjima za pravoslavce i Židove.

¹⁵ *Protoc.* br. 256/42, 27. III. 1942.

¹⁶ *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 5 (1945.) 26–27.

¹⁷ O. Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac. Hrvatski kardinal* (Rim, 1974.) 403.

¹⁸ *Povjerljiva instrukcija msgra. Stepinca svome kleru 1941.*: Nadbiskupski arhiv Zagreb, bez broja.

¹⁹ F. CAVALLI, *Il processo dell'Arcivescovo di Zagabria* (Roma, 1947.) 187.; *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 4 (1945.) 17–18.

1. Poznati životopisac A. Stepinca, o. *Aleksa Benigar* spominje slučaj učitelja iz Markuševca koji je došao nadbiskupu i priopćio mu da je iz povjerljivih izvora saznao da će pravoslavci, koji su kao taoци bili zadržani u Zagrebu, sljedeće noći biti strijeljani te zamolio nadbiskupa da to spriječi. Kako je bilo kasno navečer – oko 8 sati, nadbiskup je telefonski nazvao predsjednika vlade zamolivši službujućeg tajnika da odmah prenese sljedeću poruku predsjedniku: »Nadbiskup je doznao, da bi se noćas imalo strijeljati Srbe taoce iz Zagreba i od drugud, koji su u Zagrebu zatvoreni. Ako to stoji, nadbiskup poručuje, da po katoličkom moralu nikada nije dozvoljeno ubijati taoce za krivice, koje su drugi počinili. To bi bilo poganstvo i ne bi donijelo blagoslova Božjega«. ²⁰

2. *U Glini je 13. V. 1941.* počinjen pokolj pravoslavaca. Nadbiskup Stepinac je, čim je za to saznao, poglavniku dr. Anti Paveliću, odmah napisao (14. svibnja) pismo sljedećeg sadržaja: »Poglavniče! Ovaj čas primio sam vijest, da su ustaše u Glini postrjeljali bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam, da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću, da podignem glas i kažem, da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim, da poduzmete najhitnije mjere, na cijelom teritoriju Nezavisna Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače mi ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti. Nadam se, da mi nećete zamjeriti ovu otvorenu riječ. Sa odličnim štovanjem. – Zagreb, 14. V. 1941. – Alojzije Stepinac, nadbiskup«. ²¹

Nakon objavljivanja dokumenata Svete Stolice o žrtvama Drugog svjetskog rata, 1974. g., srpski mjesečnik koji izlazi u Londonu – »Naša reč« komentira izvješće nadbiskupa A. Stepinca Svetoj Stolicu od 31. V. 1943. s priloženih 34 dokumenta od kojih se čak 24 odnose na nadbiskupove intervencije u korist Srba, a 11 slučajeva pokazuje njegovo zauzimanje za Židove. List zaključuje da ti dokumenti A. Stepinca »stavljaju u jedan nama manje poznat opus pozitivnog domena«. Autor kao najvažniji dokument ističe protestno pismo A. Stepinca, upućeno A. Paveliću 14. V. 1941. protiv uništenja crkve u Glini i ubijenih Srba u njoj. Autor zaključuje da »dokument daje pozitivan lik kardinala Stepinca«. ²²

3. Nakon pokolja u Glini ustaški pukovnik Tomislav Rolf dao je zatvoriti veći broj pravoslavnih žena, od kojih su gotovo polovica bile udovice nastradalih u glinskoj pravoslavnoj crkvi. Glinski župnik, Franjo Žužek, Slovenac, susreo je te žene na putu u zatvor. Na njihovu molbu on je odmah telefonski izvjestio nadbiskupa Stepinca, jer je njegovo posredovanje kod T. Rolf ostalo bez uspjeha. Nakon nekog vremena župniku se najavio general T. Rolf, rekavši mu: »U taj čas dobio sam iz Zagreba nalog, da se ispuste sve osobe, koje su prešle na katolicizam. Vi župniče, otići ćete u 2 s. s kotarskim predstojnikom

²⁰ *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 4 (1945.) 18–19.

²¹ A. BENIGAR, *nav. dj.*, 404. Usp. *Službeni vjesnik zagrebačke biskupije* XXXII, br. 4 (1945.) 19, koji donosi skraćenu verziju dopisa.

²² *Le Saint Siège et Les Victimes de la Guerre, Janvier 1941 – Décembre 1942*, izd. Libreria Editrice Vaticana (1974.) 409; *Naša reč*, XXX, 290 (London, 1977.) 19 sl.; *Stepinac mu je ime*, I, Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata, priredio Vinko Nikolić (Zagreb, 1991.) 226–237.

Imperom u zatvor, te pročitati imena prelaznica, održati njima govor, neka se čuvaju, jer čim bi koja išta pismula, bit će uhapšena, a onda, neće ničija intervencija pomoći«. Župnik F. Žužek je protumačio zatvorenicima kome imaju zahvaliti oslobođenje, te ih pustio na slobodu. Tako je intervencijom A. Stepinca bilo spašeno 150 žena²³.

4. Potaknut viješću da će svi preostali pravoslavci biti iseljeni s Korduna, tijekom mjeseca *svibnja 1942. g.*, nadbiskup Stepinac uputio je A. Paveliću pismo sljedećega sadržaja: »U javnost je prodrla vijest o iseljenju pučanstva s Korduna, bez obzira da li je prešlo ili ne u katoličku Crkvu. S tim u vezi zamolili su me čestiti ljudi, da posređujem kod Vas, da barem postupak s djecom bude human, jer djeca nisu kriva što su živa. Nadam se, da ćete učiniti sve, da se ne povrijedi zakon Božji, i da će djeca biti potpuno zaštićena«.²⁴

5. Nakon što je bio uhićen zagrebački pravoslavni episkop Dositej, nadbiskup Stepinac je opetovano posredovao za njega, kao što je to za banjalučkog episkopa Platona, činio katolički banjalučki biskup Josip Garić.²⁵

U tom kontekstu zanimljivo je svjedočanstvo dr. Ante Šumanovića, koji je od 27. IV. do 11. V. 1941. u Petrinjskoj ulici u Zagrebu bio zatvoren zajedno s mitropolitom Dositejem, koji mu je rekao »da se nadbiskup Stepinac za njega zauzeo više no što bi to mogao rođeni brat«. Mitropolit Dositej mu je nadalje rekao da je nadbiskup Stepinac spasio od rušenja pravoslavnu crkvu, a svoje prebacivanje u Srbiju »ima zahvaliti Stepincu«.²⁶

6. Beogradski nadbiskup Josip Ujčić piše 9. V. 1941. nadbiskupu Stepincu da je kod njega posredovao jedan ministar beogradske vlade, da se pomogne pravoslavcima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. J. Ujčić izvješćuje nadbiskupa Stepinca da je ministra izvijestio o stajalištu katoličkog episkopata o tom pitanju i o onome što su biskupi učinili da pomognu ugroženima. »Radi ovih persekucija – piše J. Ujčić – koje moramo već sa samog moralnog stanovišta te sa stanovišta reda u zemlji samo žaliti, počeli su nas (katolike) u Srbiji gledati neljubaznim okom. Molim lijepo Vašu Preuzvišenost: kažite vladi u Zagrebu: ako je koji stanovnik, bilo koje mu drago vjere, štogod učinio, ima država i zakone i sudišta, ali neka ide sve u redu, inače će trpjeti ugled države ad intus et ad extra«.²⁷ Ovo je pismo nadbiskup Stepinac uputio A. Paveliću, s molbom da se postupa u smislu njegovog sadržaja.

Zbog nadbiskupovih neprestanih intervencija kod vlasti, A. Pavelić je odlučio stati na put nepravilnostima. Zbog toga je 26. VI. 1941. izdao *izvanrednu odredbu* po kojoj će svi oni koji šire uznemiravajuće vijesti i koji izvrše nasilje nad životom ili imovinom bilo kojega lojalnog državljanina Nezavisne Države Hrvatske biti izvedeni pred prijeki sud. Za red u zemlji odgovorni su svi zapovjednici i podzapovjednici ustaške vojnice. Židove proglašuje krivima za širenje lažnih vijesti sa svrhom uznemiravanja pučanstva, a sve osobe s ne-

²³ *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 6 (1945.) 33.; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 404. Autor navodi broj od tri stotine spašenih žena.

²⁴ A. BENIGAR, *nav. dj.*, 405; *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 6.

²⁵ *Usp.* *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 6 (1945.) 36; XXXII, br. 4 (1945.) 19; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 405.

²⁶ Vidi *Neue Züricher Zeitung* (20. XI. 1947.). Članak prenosi *Hrvatski glas* (13. I. 1948.). *Usp. Stepinac govori*, *nav. dj.*, 227.

²⁷ *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 5 (1945.) 25; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 405.

hrvatskom prošlošću ili one čija je prošlost bila protuhrvatska ili društveno nečasna, poziva da se u roku od 8 dana sami povuku ili će biti prisilno odstranjeni. Zanimljiva je, međutim, zadnja točka odredbe u kojoj se poziva »sve i svakoga« da se okane bilo kakve intervencije kod bilo koje državne ili slične vlasti u osobnim i materijalnim predmetima, jer će se svaka intervencija smatrati sabotажom i postupat će se po propisima prijekog suda«. ²⁸ Očito je da se ova odredba odnosila i na mnogobrojne nadbiskupove intervencije. Ali Alojzije Stepinac se nije dao zastrašiti, već se i nadalje zalagao za nepravedno progone. Na prijedloge iz vladajućih krugova da ukloni neke svećenike, on se također odlučno suprotstavljao, odbijajući pokušaj svjetovne vlasti da zapovijeda u duhovnim stvarima.

7. Kada je započelo odvođenje pravoslavaca i Židova u sabirne logore nadbiskup Stepinac je 21. VII. 1941. poslao pismo A. Paveliću sa zahtjevom da se ublaži teška sudbina pogodenih ljudi. On je osudio sve načine kojima se gušilo osobno dostojanstvo i sloboda proglašavajući ih nekršćanskima. Poglavniku Paveliću piše: »Poglavniče! Slobodan sam kao nadbiskup i zastupnik katoličke Crkve skrenuti Vašu pažnju na neke pojave, koje me bolno diraju. Pripominjem odmah, [da sam uvjeren, da se ove pojave dešavaju bez Vašega znanja, a] da će se jedva tko naći, koji će imati smjelosti, da Vas na njih upozori, pa da mi je to više dužnost, da ja to učinim. Čujem s više strana, da se tu i tamo okrutno i nečovječno postupa s nearijevcima i pravoslavicima prigodom deportiranja u sabirne logore, a i u samim tim logorima, što više da od takva postupka nijesu izuzeta ni djeca ni starci ni bolesnici. [Znadem, da među tima, koji se deportiraju, imade u novije doba i *katolika konvertita*, pa mi je to više dužnost, da se za njih zauzmem. Dozvolite mi, gospodine Poglavniče, da najprije općenito istaknem ovo:] Odnosne mjere, koje se u tom smjeru provode, mogle bi se provoditi, [a da postignu učinak] na humaniji i obzirnijem način tako da se u čovjeku zaista gleda čovjeka i sliku Božju, osobito da se pokaže ljudski i kršćanski obzir prema slabim starijima i staricama, nejakoj i nedužnoj djeci i prema bolesnicima ... [Slobodan sam da spomenem i neke pojedinačne stvari u smjeru ublaženja postupka]. U daljnjem tekstu nadbiskup traži: a) da se upućivanje u logore vrši na taj način, da im bude omogućeno, da sprema najnužnije stvari, da mogu urediti svoje najhitnije obveze i prema obitelji i prema službi; b) da se otpremanje ne vrši u prenatrpanim plombiranim vagonima, naročito ne na udaljena mjesta; c) da se interniranim daje dovoljna hrana; d) da se bolesnicima omogući liječnička njega; e) da se dozvoli otpremanje najnužnije hrane i omogući dopisivanje s obitelji«. ²⁹

Nadbiskup Stepinac u navedenom pismu spominje »katolike konvertite« što se očito odnosi na *Židove u Hrvatskoj*. Poznato je da je nadbiskup Stepinac bio zagovornik hrvatskih Židova. Kada je hrvatska vlada počela izdavati oštre zakonske odredbe protiv Židova, npr.

²⁸ *Poglavnikova izvanredna zakonska odredba i zapovijed*: Katolički list 92 (1941.) 285.

²⁹ *Nadbiskupski arhiv Zagreb*, br. 5997; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 406. Nekoliko dana nakon toga pisma bio je uhićen zagrebački kanonik dr. Pavao Lončar i osuđen na smrt zbog uvrede nanesene A. Paveliću i zbog protuuستاške promidžbe. Smrtna osuda na posredovanje opata R. Marconea bila je ublažena kaznom zatvora. Tekst označen uglatim zagradama donosi A. Benigar, dok se on ne nalazi u *Službenom vjesniku zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 5 (1945.) 25–26.

zakon o »čuvanju arijske rase« i časti Hrvatskoga Naroda (1941.), Alojzije Stepinac je odmah zamolio Ministarstvo unutrašnjih poslova da pri donošenju zakona o Židovima treba uzeti u obzir one pripadnike židovske rase, koji su prešli na katolicizam. Dakako da mu molba nije bila uvažena! Međutim, ovdje želimo naglasiti jednu činjenicu koja je do sada bila nedovoljno uočena. Nadbiskup Stepinac se zalaže za »katoličke Židove« ili »katoličke konvertite«, što ne znači da se nije zalagao i za druge Židove. Dapače, pozivajući se na Židove koji su prešli na katolicizam, on želi naglasiti da je njegovo posebno pravo i briga brinuti se za katolike, jer je katolički biskup. Slično je postupio i papa Pijo XII., samo mnogo kasnije, 1944. g., kada je protestirao protiv progona Židova u Mađarskoj »koji su katoličke vjere«. To je trebalo naglasiti da nota ne bi bila odbijena, budući da se Svetoj Stolici kao suverenoj državi priznavala jurisdikcija samo nad katolicima, a ne nad pripadnicima drugih vjera i religija. Ovdje je nadbiskup Stepinac tako postupio davno prije pape Pija XII.

8. Nadbiskup Stepinac brinuo se za zatočene u raznim logorima. Za njih je tražio da ih svećenici, izaslanici »Karitasa« mogu posjetiti, ublažiti njihove patnje, putem »Karitasa« im uručiti božićne darove i omogućiti im da se jave svojim da su živi. Tako je 6. XII. 1941. uputio poglavniku A. Paveliću pismo u kojem ističe: »Približavaju se uzvišeni i sveti dani Božića. Dobri ljudi, a osobito Crkva i vjerni katolici, nastoje tih dana pomoći sirotinju i bijednike, da barem tih dana osjete olakšanje i utjehu po ljubavi utjelovljenog Sina Božjega. Ovaj čas su mi najviše na srcu vjernici koji se nalaze smješteni po logorima u Jasenovcu i Loboru i želio bih, da i do njih dopre zraka kršćanske utjehe«. ³⁰

9. Beogradski nadbiskup J. Ujčić poslao je potkraj prosinca 1941. g. s preporučenim pismom iz Beograda Bogdana Raškovića, tajnika ministarstva prometa i delegata Crvenoga križa, s molbom da Alojzije Stepinac posreduje kod hrvatskih vlasti, da internirani pravoslavci u logorima za pravoslavni Božić od svojih obitelji prime pakete, kao što to smiju činiti Srbi u Srbiji za svoje zatvorenike u Njemačkoj. Na kraju pisma J. Ujčića, nadbiskup Stepinac napisao je vlastoručno sljedeće: »N.B. Ovaj Srbin iz Beograda (B. Rašković) bio je kod mene u pratnji njemačkog vojnika, da mu se što god ne dogodi, zahvalio mi, što sam učinio za Srbe i molio za intervenciju (kao gore). Ja sam mu rekao, da sam protivan masovnim prijelazima u katoličku Crkvu, na što mi je odgovorio: 'Preuzvišeni, neka svi pređu samo da spasu živote'. Obećao sam intervenciju i otišao odmah ministru unutarnjih poslova. Kakav je bio kasnije rezultat, ne znam, ali smo učinili što smo mogli. 29. XII. 1941. – Stepinac«. ³¹

10. Beogradski nadbiskup J. Ujčić na sam *Badnjak*, 24. XII. 1941., Alojziju Stepincu piše pismo sljedećeg sadržaja: »Ovaj čas nalazi se kod mene pravoslavni potkarpatski biskup Vladimir (kojega su Mađari poslali preko granice) u sljedećoj stvari: Gornjokarlovački episkop Sava Trlajić nalazi se u Hrvatskoj u zatvoru, navodno u Lepoglavi (?) ili u kojem drugom logoru. Njegova majka u Beogradu, starica od 87 godina, nalazi se skoro in extremis; željela bi vidjeti sina prije svoje smrti. Pisao sam i preuzvišenom delegatu Marconeu,

³⁰ *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* XXXII, br. 5 (1945.) 27.

³¹ Nav. mj.; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 408.

moleći ga da se zauzme kod vlade u Zagrebu, neka bi dozvolili episkopu Savi, da smije posjetiti svoju majku: držim, da bi bila to velika utjeha za majku i sina, doista božićna utjeha. Iz čovjekoljubivih razloga, koje mi diktira kršćanska savjest, a i iz drugih važnih razloga koji leže u javnom interesu, slobodan sam zamoliti Vašu Preuzvišenost, ako je ikako moguće u toj stvari intervenirati«. Na kraju pisma dopisao je A. Stepinac vlastoručno: »Osobno sam intervenirao kod dra Pavelića zajedno s legatom Sv. Stolice Marconem. Dobili smo odgovor, da toga nema u Lepoglavi. Zagreb, 30. XII. 1941. Stepinac«. ³²

11. Poznato je da su vlasti Nezavisne Države Hrvatske u nekim mjestima spaljivale ili rušile pravoslavne crkve. Bio je to, između ostaloga, odgovor na suludu politiku velikosrpskih vlastodržaca u bivšoj Kraljevini Jugoslaviji, koji su tvrdili da su granice Srbije ondje gdje se nalaze srpske crkve i manastiri. Da bi »izbrisala« takve velikosrpske granice ustaška vlast je »micala« srpske crkve. U tom kontekstu posve je bespredmetno toj istoj vlasti zbog toga predbacivati mržnju na vjeru i Boga. Poznato je da je hrvatski katolički episkopat na svojoj konferenciji u studenome 1941. g. u predstavi upućenoj A. Paveliću zahtijevao da se takav vandalizam obustavi. Senjski biskup *dr. Viktor Burić javio je 5. II. 1942.* da raspolaže izvješćima prema kojima su trebale biti porušene sve pravoslavne crkve u državi, a u senjskoj biskupiji rušenje je započelo sa senjskom parohijskom crkvom Velike Gospojine. Biskup javlja da katolici s negodovanjem prate rušenje. Budući da se u senjskoj biskupiji nalazi veliki broj pravoslavaca, posebice u Lici, biskup se boji da bi četnici mogli uzvratiti istom mjerom.

Prijepis toga pisma poslao je nadbiskup Stepinac 10. II. 1942. ministru unutrašnjih poslova dr. Andriji Artukoviću, s molbom da se obustavi rušenje. Ministar Artuković odgovorio je Alojziju Stepincu 13. II. 1942. preko velikog župana u ministarstvu, dr. A. Nikolića, da ministarstvo ne samo da nikada nije izdalo bilo kakav nalog u tom pogledu, nego mu u toj stvari prije toga nije bilo ništa poznato, a on sam je dao velikom županu u Senju nalog da se svaki takav pokušaj rušenja najstrože zabrani i spriječi. ³³

12. Odlučnim pismom 2. XI. 1942. nadbiskup Stepinac obratio se tadašnjem novom ministru pravosuđa i bogoštovlja A. Artukoviću, tražeći pristup svećenika k umirućima u logorima. On piše: »Gospodine ministre! Ja sam već dvaput molio poglavnika, da se svećeniku omogući pristup u logore, da može dati zadnju utjehu umirućima. Međutim, makar je poglavnik to obećao, mi ne znamo do danas, da li je svećeniku omogućen pristup u logore (Jasenovac, Gradiška, Lobor itd.), dok sigurno znamo da su umirući molili svećenika da ih spremi za smrt, ali im to nije dozvoljeno. Je li čudo, da se mnogi čestiti ljudi pitaju, koja je onda razlika između jednog boljševičkog i našeg logora? I može li ustaški pokret računati na blagoslov neba, kad uskraćuje umirućima ono što im do sada nije branila nijedna civilizirana država! Ja se stoga, gospodine ministre, obraćam na Vas s uljudnom molbom, da kao naš rezorni ministar poduzmete te korake kod odnosnih faktora, da svećenik uvijek,

³² *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije XXXII*, br. 5 (1945.) 27–28; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 408.

³³ *Biskupski ordinarijat Senj*, br. 277; *Arhiv biskupskih konferencija Zagreb, V.T.*, br. 81 (1942.); A. BENIGAR, *nav. dj.*, 408–409; *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije XXXII*, br. 6 (1945.) 34.

kad ga bolesni ili umirući u logoru zatraže, može nesmetano obaviti svoju dužnost«. Na kraju prijepisa nadbiskup Stepinac zapisao je crvenom olovkom: »Nije!«. ³⁴

13. Budući da se stanje nije promijenilo, a nadbiskupove intervencije nisu urodile željenim plodovima, odlučio se poslati pismo Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, 21. studenoga 1942., sljedećeg sadržaja: »Nakon što je već prije bilo poduzeto sve da se katoličkim vjernicima, zatočenicima u sabirnim logorima, omogućí vršenje vjerskih dužnosti, ovo predsjedništvo biskupskih konferencija ima čast ponovno zamoliti naslov:

1) da dopusti svećenicima ulaz u sabirne logore, da budu pri ruci zatočenicima u svrhu prisustvovanja službi Božjoj, slušanja riječi Božje i primanja sv. sakramenata, da budu prisutni umirućima i da pokapaju mrtve;

2) da zabrani siljenje zatočenika na teški rad u nedjelje i zapovjedne blagdane;

3) da dopusti dobrotvornoj ustanovi nadbiskupije zagrebačke »Karitas«, da se za Božić dostave barem najpotrebnijima bez razlike vjere, pošiljke s hranom, odjećom i lijekovima. Opravdanost gornjih zahtjeva temelji se ne samo na vjerskom zakonu, nego i na najosnovnijoj čovječnosti. Vjera pak i čovječnost temelj su svakoj uređenoj i zdravoj ljudskoj zajednici«. ³⁵

14. *Slučaj taoča* također svjedoči o nadbiskupovom zauzimanju za pravoslavce. U rujnu 1942. g. iz Pakraca je u Staru Gradišku bilo odvedeno oko 200 Srba prijelaznika, zbog dr. Wagnera, upravitelja župskog redarstva i Vutuca, tajnika Ravnateljstva za javni red i sigurnost, sa zahtjevom da ova dvojica budu vraćena kućama. Tadašnji pakrački katehet, Tomo Sruk, zauzeo se za taoce kod nadbiskupa Stepinca, koji je u sabirni logor poslao sljedeću izjavu: »Zauzimanjem kod poglavnika za vjerske prijelaznike pravoslavce iz Pakraca, koji su odvedeni u St. Gradišku, postigao sam, da je poglavnik odmah naložio Ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Zagrebu, da se stavi u vezu s pakračkim katehetom, koji jamči, da odvedeni nisu stajali ni u kakvoj vezi s odmetnicima partizanima, već su bili vrijedni i poštenu građani, pa da se prema nalazu odmah puste na slobodu. Da stvar što prije uspije, da se nalog poglavnikov što prije izvrši i odvedeni da se vrate svojim kućama, pozvao sam pakračkog katehetu, vlč. g. Sruka u Zagreb, da bude pri ruci Ravnateljstvu za javni red i sigurnost. Nakon danih izjava katehete iz Pakraca Ravnateljstvo je poduzelo korake, da se stvar konačno ispita i privede kraju. Ovime molim vlasti sabirnog logora u St. Gradiški, da se stavi u vezu s Ravnateljstvom za javni red i sigurnost u Zagrebu za što hitnije izvršenje poglavnikova naloga oko puštanja na slobodu građana iz Pakraca, zatim da dozvoli g. kateheti Tomi Sruku, da posjeti svoje vjernike iz Pakraca, da ih umiri i utješi«. ³⁶

³⁴ *Nadbiskupski arhiv Zagreb*, br. 211/BK; F. CAVALLI, *nav. dj.*, 264; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 409; *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije XXXII*, br. 6 (1945.) 34.

³⁵ *Nadbiskupski arhiv Zagreb*, br. 211/BK; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 410.

³⁶ *Nadbiskupski arhiv Zagreb*, bez broja; *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije XXXII*, br. 6 (1945.) 36; A. BENIGAR, *nav. dj.*, 410–411.

Zadnje dvije godine rata, kada se nagomilala mržnja zaraćenih strana, nadbiskup Stepinac poduzimao je sve što je mogao da pomogne bjeguncima, udovicama i djeci ne samo hrvatskih boraca, već i onih koji su bili na suprotnoj strani.

Zanimljivo je svjedočanstvo prvaka HSS-a, *dr. Vlatka Mačeka (1879–1964.) On je od 10. IV. 1941. do 15. X. 1941. bio interniran u Kupincu. K njemu su dolazili Srbi, posebice srpski seljaci. Nakon zločina u Gudovcu i Glini pitali su ga da li bi bilo uputno da »pređu svi« na katoličku vjeru. »Doznao sam – piše on – da je mnogo pravoslavnog svijeta počelo na vlastitu inicijativu prelaziti u Katoličku Crkvu«. Od vlč. Antona Irgolića, župnika u Farkašiću kraj Siska čuo je da su pravoslavni žitelji zaselka s 10 do 15 pravoslavnih kuća prešli na katolicizam, ali su bili ubijeni. Vl. Maček izjavljuje da su prijelazi bili »stvar pravoslavnih«, a ne ustaša, a najmanje Stepinca. Da je to bila namjera ustaša sigurno ih ne bi ubijali kao katolike, a da je bila to namjera Stepinca, onda bi on bio kadar zaštititi svoje vjernike«. Stepinac je – tvrdi Vlatko Maček – spasio najmanje deset hiljada pravoslavne djece».³⁷*

Pitanje vjerskih prijelaza trebalo je postati bespredmetno, kada je 3. travnja 1942. donesena »Zakonska odredba o osnivanju autokefalne Hrvatske pravoslavne Crkve. Na temelju te odredbe proglašen je 5. lipnja 1942. Ustav Hrvatske pravoslavne crkve«. Svi pravoslavci u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postali su članovi te Crkve za čijeg poglavara je bio postavljen ruski emigrantski arhijerej, bivši arhiepiskop jekaterinolavski i novomoskovski, *Germogen*, koji je bio ustoličen u Zagrebu 7. lipnja 1942. Pravoslavna crkva sv. Preobraženja u Zagrebu, sagrađena na mjestu nekadašnje srednjovjekovne katoličke crkve sv. Margarete (1866.) postala je pravoslavnom katedralnom crkvom. Ruski Sveti sinod isključio je Germogena iz Crkve i osudio njegov postupak. Zajedno s rumunjskim episkopom *Visarionom Pujuom*, Germogen je posvetio za episkopa *Spiridona Mifku*, kasnijeg sarajevskog episkopa.

Zagrebačka metropolija imala je tri eparhije: Sarajevo, Brod i Petrovac (Knin) i pet arhijerejskih namjesništava: Zagreb, Sarajevo, Zenica, Zemun i Šid, 53 parohije, 60 aktivnih i 10 umirovljenih svećenika. *Bugarska i Rumunjska pravoslavna Crkva* priznale su (bez dokumenta) Hrvatsku pravoslavnu Crkvu. Germogen i Spiridon Mifka osuđeni su na smrt vješanjem 29. VI. 1945. od Komande grada Zagreba.

U Hrvatskom državnom arhivu postoji obilna dokumentacija o Hrvatskoj pravoslavnoj Crkvi. Tu je pohranjen i *Arhiv HANSA HELMA* policijskog atašea Reicha (Sturmbanführer Helm) sa 73 dokumenta o HPC-u. Hans Helm je od 9. lipnja 1942. dostavljao povjerljive dopise Reichsicherheitshauptamtu u Berlin i Beograd. U jednom izješću piše: »U našem je interesu skoro aktiviranje HPC (Hrvatske pravoslavne Crkve), utoliko prije što je s njom dano sredstvo da se u izvjesnoj mjeri oslabi nadmoćnost katoličkog klera«. Međutim, on navodi i prigovor na utemeljenje HPC zbog toga što joj je na čelu Rus, a to predstavlja opasnost od panslavističke Ruske Crkve. Kao opasnost za HPC spominje »dolazak srpskih svećenika koji 'huškaju' protiv ruskih svećenika i protiv hrvatske države«.³⁸

³⁷ *Hrvatski glas* (16. III. 1953., Winnipeg, Canada). Vidi *Stepinac mu je ime*, 231–233.

³⁸ *Hrvatski državni arhiv*, K 9/002/6 i K 9 /002/ 7.

Zaključak

Odnos nadbiskupa Alojzija Stepinca prema pravoslavcima još uvijek nije dovoljno istražen. O njemu su, naime, dosad uglavnom govorili Stepinčevi tužitelji, dok su svjedoci obrane bili prisiljeni šutjeti. U prošlom političkom sustavu mnogi su se bojali svjedočiti istinu – da im je Alojzije Stepinac pomagao, da ih je zaštićivao i spasio život. Takvo je svjedočanstvo bilo opasno ne samo za njih, već i za njihove najbliže, jer su bili proglašavani klerofašistima i kleronacionalistima, sa svim posljedicama takve atribucije. Smatram da bi njihovo svjedočenje pomoglo da se odnos nadbiskupa Stepinca prema pravoslavcima još bolje rasvijetli i da pridonese njegovoj što skorijoj beatifikaciji.

U tom su smislu indikativne riječi *Svete Milenovića* objelodanjene u listu »Srpski vidici« u Münchenu 1960. »Tek kad se dobije potrebna vremenska distanca, kad rane budu koliko-toliko zaceljene, kad strasti popuste, moći će historičar da o tome izrekne svoj nepristrani sud za koji je Stepinac toliko puta kazao da ga očekuje s mirnom savešću.«³⁹

Jedan drugi Srbin, *R. Oraški* piše u listu »Hrvatska zora«: »Potpisani, pravoslavac i Srbin, iako sa zakašnjenjem pali ovu voštanicu svome bivšem robijaškom drugu ... pokojnom dr. Alojziju Stepincu. Neka bi u njenom plamenu sagorele sve stare zablude!«⁴⁰

Zusammenfassung

ALOISIUS STEPINAC UND ORTHODOXE KIRCHE

Beziehung des Erzbischofs A. Stepinac zur Orthodoxe Kirche ist nicht genügend erforscht. Darüber haben bisher hauptsächlich die Ankläger von Stepinac geschrieben. Im vergangenen politischen System hatten viele angst zu bezeugen, daß Stepinac ihnen geholfen und oft das Leben gerettet hat. Wichtig ist doch das Zeugnis von Svete Milenovic und von einem anderen Serben R. Oraski, der mit dem Erzbischof Stepinac im Gefängnis saß.

---

³⁹ *Srpski vidici* II. (München, 1960.). Usp. *Stepinac mu je ime*. Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata, priredio Vinko Nikolić (Zagreb, 1991.) 228.

⁴⁰ *Hrvatska zora* XI, 123–125, II, III, I, V. (München, 1964.) 229–230. Vidi *Stepinac mu je ime*, 229–230.